

Mfj

مجله فقه پزشکی

دوره دوازدهم، شماره چهل و دوم، ۱۳۹۹

Journal Homepage: <http://journals.sbmu.ac.ir/mf>

مقاله پژوهشی

مسئولیت هزینه‌های درمان بیماران مبتلا به کرونا در فرض تقصیر کادر درمان^۱

محمدهادی معینی^{*۱}، زهرا گلزار^۲

۱. طلبه سطح ۴ حوزه علمیه قم.

۲. دانشجوی دکتری کلام امامیه پردیس فارابی دانشگاه تهران.

چکیده

زمینه و هدف: با شروع همه‌گیری ویروس کرونا، مسائل و مشکلات گسترده‌ای در ابعاد مختلف زندگی بشر ایجاد شد. از مهم‌ترین این ابعاد، مرگ و میر ناشی از این بیماری است؛ هرچند با بررسی‌های پیشرفته مشخص شده است که گاهی فوت بیمار مستقیماً ناشی از بیماری نبوده و اشتباهات پزشکی از قبیل تداخل دارویی (پلی فارمسی)^۲ عدم رسیدگی به موقع به وضعیت بیمار، عدم دقت در عملیات تراشه‌گذاری نای (انتوباسیون)^۳ و ... منجر به صدمات جدی به بیمار شده که به تبع آن، بیمار جان خود را از دست داده است. مقاله پیش‌رو درصدد تعیین محدوده ضمان پزشک یا سایر کادر درمان در پرداخت دیه و هزینه‌های درمان، پس از احراز تقصیر و استناد جنایت است.

مواد و روش‌ها: متن حاضر، براساس شیوه کتابخانه‌ای، به جمع‌آوری مواد قانونی و فتاوی فقهی مرتبط با موضوع حاضر پرداخته و به صورت توصیفی - تحلیلی علاوه بر نقل دیدگاه‌های متفاوت در این باب، به نقد ادله ایشان پرداخته است. در نهایت با استناد به ادله‌ای همچون قاعده تسبیب، سیره عقلاء و روایت ابی مریم به دنبال اثبات رأی صائب است.

نتیجه‌گیری: در صورت احراز تقصیر کادر درمان در اقدامات درمانی برای بیمار مبتلا به کرونا و ورود آسیب‌های جسمانی یا فوت بیمار، دیه عضو یا نفس بر عهده مقصر است. هزینه‌های اقدامات نادرست درمانی همچون عمل جراحی زبان‌بار یا غیر ضروری و اقدامات درمانی ثانویه در فرض تقصیر بر عهده مرتکبین است.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۸/۲۵

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۱/۱۸

واژگان کلیدی:

کادر درمان

کرونا

مسئولیت

هزینه‌های درمان

* نویسنده مسئول: محمدهادی معینی

آدرس پستی: ایران، قم، میدان آستانه، حوزه علمیه قم

پست الکترونیک:

Mohammad66110@yahoo.com

۱. این مقاله در همایش بین‌المللی «بحران کرونا و مسئولیت‌های حقوقی و اخلاقی مربوط به سلامت همگانی» که توسط پژوهشگاه حوزه و دانشگاه در آبان‌ماه ۱۳۹۹ برگزار شده، ارائه گردیده است.

۲. Poly pharmacy

۳. Tracheal intubation

تمامی حقوق انتشار این اثر، متعلق به مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی می‌باشد.

۱. مقدمه

اکنون باید میزان خسارتی که کادر درمان در صورت قصور، مسئول پرداخت آن است مشخص گردد. آیا تنها نسبت به دیه فرد مبتلا به کرونا، ضامن است یا هزینه‌های درمان نیز بر عهده ایشان است.

۲. مواد و روش‌ها

این مقاله که بر اساس شیوه کتابخانه‌ای، به جمع‌آوری مواد قانونی و فتاوی‌های فقهی مرتبط با موضوع حاضر پرداخته است، علاوه بر نقل و تبیین دیدگاه‌های متفاوت در این باب، به تحلیل و نقد ادله ایشان پرداخته است. سپس با استناد به ادله‌ای همچون قاعده تسبیب، سیره عقلاء، حکم عقل، قاعده لاجرح، وجوب رد حق دیگری به او، قاعده لاضرر و روایت ابی مریم به بررسی موضوع پرداخته و با انضمام فتاوی برخی از مراجع عظام تقلید، نظر مختار را اثبات کرده است.

۳. یافته‌ها

این پژوهش پس از بررسی دیدگاه‌های متفاوت در باب مسئولیت مقصرین نسبت به هزینه‌های درمان، دیدگاه عدم مسئولیت کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های درمان را نقد و رد کرده و پس از بررسی ادله‌ای که مطرح شد بدین نتیجه رسید که در صورت احراز تقصیر کادر درمان در اقدامات درمانی برای بیمار مبتلا به کرونا و ورود آسیب‌های جسمانی یا فوت بیمار، دیه عضو یا نفس بر عهده مقصر است. هرچند مخارج اقدامات صحیح درمانی بر عهده خود بیمار است، اما هزینه‌های اقدامات نادرست درمانی همچون عمل جراحی زیان‌بار یا غیر ضروری در فرض تقصیر بر عهده مرتکبین است و در مواردی که به خاطر چنین اشتباهاتی، اقدامات درمانی ثانویه صورت پذیرد، با استناد به قاعده تسبیب، سیره عقلاء، حکم عقل، قاعده لاجرح، وجوب رد حق دیگری به او، قاعده لاضرر و نیز با توجه به فتاوی جمعی از مراجع معظم تقلید، پزشک یا پرستار مقصر نسبت به هزینه‌های درمانی زائد بر دیه که ضروری و به نحو متعارف بوده، مسئول است.

با مراجعه بالای بیماران مبتلا به کرونا به مراکز درمانی و حجم بالای کادر درمان در خصوص رسیدگی به امور بیماران و درمان ایشان، بروز مشکلاتی در روند درمان، طبیعی به نظر می‌رسد هرچند رسیدگی به صورتاتی که منجر به تبعات جبران‌ناپذیری می‌شوند لازم و ضروری است چرا که باید حقوق بیماران در نظر گرفته شده و با خاطیان برخورد گردد. در صورتی که خطایی در امر درمان صورت گیرد که ناشی از تقصیر پزشک یا کادر درمان باشد، مسئولیت‌هایی حقوقی بر عهده ایشان خواهد بود.

رفتار پزشک حاذق در امر درمان و معالجاتی که انجام می‌دهد، لاجرم موجب صحت و بهبود کامل مریض نیست. این امکان وجود دارد که پزشک مرتکب خطا و یا تقصیر شده و یا حتی با بی‌پروایی مرتکب رفتار نوعاً کشنده گردد (۱).

در خصوص تشخیص تقصیر و عدم تقصیر پزشک یا سایر کادر درمان، آنچه واضح است اینکه با توجه به جنبه فنی و تخصصی موضوع، صدور حکم مستلزم اظهار نظر اشخاصی است که دارای فن و تخصص مربوطه باشند و در چنین مواردی نظر کارشناس صائب است، بنابراین در صورتی که یکی از کادر درمان در تشخیص ضرورت اقدامات پزشکی و یا در حین فعالیت، مرتکب قصور یا تقصیری شده باشد، مطابق ماده ۴۹۵ ق.م.ا و تبصره ۱ این ماده ضامن خواهد بود. تقصیر در تبصره ماده ۱۴۵ ق.م.ا این‌گونه تعریف شده است: «تقصیر اعم از بی‌احتیاطی و بی‌موالاتی است. مسامحه، غفلت، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آن‌ها، حسب مورد، از مصادیق بی‌احتیاطی یا بی‌موالاتی محسوب می‌شود».

قانون‌گذار در ماده ۴۹۵ ق.م.ا مقرر کرده: «هرگاه پزشک در معالجاتی که انجام می‌دهد موجب تلف یا صدمه بدنی گردد، ضامن دیه است؛ مگر آنکه عمل او مطابق مقررات پزشکی و موازین فنی باشد یا اینکه قبل از معالجه برائت گرفته باشد و مرتکب تقصیری هم نشود.

تبصره ۱: در صورت عدم قصور یا تقصیر پزشک در علم و عمل، برای وی ضمان وجود ندارد هرچند برائت اخذ نکرده باشد».

۴. ضمان دیه جراحات

در صورتی که پزشک در تشخیص عمل جراحی خطا کرده و مقصر نیز باشد در این صورت مطابق ماده ۴۹۵ ق.م.ا ضامن جراحات وارده است، در این ماده قانون‌گذار اصل را بر ضمان پزشک و استثنا را رعایت موازین پزشکی و عدم تقصیر در حین جراحی و طبابت قرار داده است و اما معیار تشخیص بی‌احتیاطی، عرف است و در مورد مذکور که بحثی تخصصی است، عرف خبرگان و اهل فن و نظریه کارشناس، معتبر خواهد بود (۲).

مشهور فقیهان نیز، پزشکی را که در عمل جراحی یا بر اثر بی‌مبالاتی باعث صدمه یا خسارت به بیمار شود، مسئول می‌دانند (۳-۴) زیرا صدمه و اتلاف مستند به فعل او می‌شود. این گروه نسبت به ضمان پزشک چنین استدلال کرده‌اند که تمسک به اصل برائت با وجود دلیل اشتغال ذمه بلا وجه است؛ زیرا در این مورد اصل جاری نمی‌شود، به علاوه اذن در معالجه و درمان است (نه اذن در صدمه و اتلاف). اگر پزشک از بیمار یا ولی او رضایت اخذ کرده باشد در صورت تقصیر در امر پزشکی مسئول است.

اما در این صورت پزشک ضامن دیه جراحات وارد شده است یا ارش؟ در پاسخ باید گفت مطابق قانون و همچنین نظر مراجع عظام تقلید، اگر جراحات وارده، دیه مشخصی دارد ضامن دیه والا ضامن ارش است، قانون‌گذار در ماده ۴۹۵ ق.م.ا مقرر کرده: «هرگاه پزشک در معالجاتی که انجام می‌دهد موجب تلف یا صدمه بدنی گردد، ضامن دیه است» همچنین مطابق ماده ۴۴۹ ق.م.ا در جراحاتی که برای آن در شرع دیه تعیین نشده، پرداخت ارش لازم است. در این ماده مقرر شده: ۱ «ارش، دیه غیر مقدر است که میزان آن در شرع تعیین نشده و دادگاه با لحاظ نوع و کیفیت جنایت و تأثیر آن بر سلامت مجنی‌علیه و میزان خسارت وارده با در نظر گرفتن دیه مقدر و با جلب نظر کارشناس میزان آن را تعیین می‌کند. مقررات دیه مقدر در مورد ارش نیز جریان دارد مگر اینکه در این قانون ترتیب دیگری مقرر شود».

۴-۱. بررسی ضمان پزشک مقصر نسبت به هزینه‌های درمان**بیمار مبتلا به کوید-۱۹**

در مورد مذکور، این هزینه‌ها بر سه قسم است: (۱) هزینه‌های اقدامات صحیح درمانی، (۲) هزینه‌های اقدام ناصحیح مثلاً هزینه‌های انتوباسیون نادرست، (۳) هزینه‌های درمان و جبران اشتباهات پزشکی.

در مورد اول، هزینه‌ها بر عهده پزشک نبوده و مسئولیت آن بر عهده بیمار است. در قسم دوم، با توجه به خطای درمانی، هزینه‌های آن، بر عهده خود مقصرین خواهد بود. اکثر فقها در استفتائی که در این زمینه صورت گرفته مطلقاً پزشک را ضامن هزینه‌های بیمارستان و عمل جراحی دانسته‌اند و حتی برخی از مراجع عظام تقلید مانند آیت‌الله مکارم شیرازی که در بحث هزینه‌های درمان قائل هستند فرد تنها نسبت به هزینه‌های مازاد بر سقف دیه ضامن است (۵) در اینجا مطلقاً پزشک را ضامن دانسته‌اند، که به این بیان است:

«سؤال: در صورتی که عمل جراحی بیهوده‌ای توسط پزشک بر روی بیمار انجام گیرد و پزشک نیز در تشخیص ضرورت انجام این عمل مقصر شناخته شود؛ بفرمایید: آیا پزشک نسبت به هزینه‌های این عمل جراحی و بیمارستان که بیمار پرداخته است، ضامن است؟»

آیت‌الله مکارم شیرازی: «در صورت مقصر بودن، ضامن است.

۱۳۹۸/۱/۲۷»

آیت‌الله سید علی سیستانی: «ضامن است و باید دیه بپردازد.

۱۳۹۸/۱/۳۱»

آیت‌الله علوی گرگانی: «در صورت سهل‌انگاری ضامن هزینه‌ها می‌باشد. ۱۳۹۸/۱/۲۴»

آیت‌الله جعفر سبحانی: «اگر هزینه‌های بیمارستان، بیش از دیه باشد باید بپردازد والله العالم (۴).

در قسم سوم به جهت خطایی که فرد مقصر انجام داده، آسیب‌های جدیدی بر بیمار وارد شده که برای بهبود این آسیب‌های جدید، لازم است اقدامات درمانی جدیدی انجام

به اجماع فقیهان، دین است (۷) و اداره حقوقی قوه قضاییه هم در نظریه مشورتی شماره ۷/۶۴۵۷-۱۱/۱۸-۱۳۶۷/۱۱۱۸ در مورد مجازات بودن دیه، تشکیک نموده و در نظریه مشورتی شماره ۷/۶۷۴۹-۱۱/۶-۱۳۷۲/۱۱۱۸ صراحتاً بیان داشته که دیه، فقط مجازات نمی‌باشد (۷).

۲. رأی اصراری شماره ۶-۴/۵-۱۳۷۵/۴ هیأت عمومی شعب کیفری دیوان عالی کشور: «به دلالت اوراق محاکماتی، عمل ارتكابی خواندگان، ایراد ضرب عمدی، منتهی به شکستگی استخوان ساق پای مجنی‌علیه است که علاوه بر صدور حکم دیه، در حق مجنی‌علیه به جهت تقویت قوای کارخواهان، دادگاه خواندگان را به پرداخت ضرر و زیان محکوم نموده است. نظر به اینکه از احکام مربوط به دیات و فحوای مواد قانون راجع به دیات، نفی جبران سایر خسارات وارده بر مجنی‌علیه، استنباط نمی‌شود و با عنایت به اینکه منظور از خسارات و ضرر و زیان وارده، همان خسارت و ضرر و زیان متداول عرفی می‌باشد لذا بنا بر مستفاد از مواد ۱ و ۲ و ۳ قانون مسئولیت مدنی و با التفات به قاعده کلی لاضرر و همچنین قاعده تسبیب و اتلاف، لزوم جبران این‌گونه خسارات بلاشکال است» (۸).

۳. نظریه مشورتی شماره ۷/۳۰۷۴-۸/۹-۱۳۶۲/۸ اداره حقوقی قوه قضاییه: «در صورتی که حکم به پرداخت دیه صادر شده باشد، دیگر موردی برای مطالبه ضرر و زیان بر نفس یا عضو نیست ولی در صورتی که ضرر و زیان مورد مطالبه مربوط به نفس یا عضو نباشد بلکه راجع به خسارت مالی باشد مطالبه آن، بلاشکال است» (۸).

همچنین اداره حقوقی قوه قضاییه در نظرات مشورتی دیگر به شماره‌های ۱۳۷۶/۷/۹-۷/۴۱۲۸، ۱۳۷۶/۷/۱۲-۷/۴۱۲۵، ۱۳۷۶/۷/۲۷-۷/۵۴۱۳ و ۱۳۷۹/۹/۲۹-۷/۹۷۹۲، بر جواز مطالبه خسارت مازاد بر دیه، نظر داده است (۹).

به نظر می‌رسد ماده ۱۴ ق.آ.د.ک نیز بر پرداخت هزینه درمان مازاد بر دیه دلالت دارد. در این ماده مقرر شده: «شاکمی می‌تواند جبران تمام ضرر و زیان‌های مادی و معنوی و منافع

شود، در این صورت این هزینه‌ها، حکم هزینه درمانی خواهد داشت که در ادامه به بررسی آن خواهیم پرداخت.

۲-۴. مسئولیت پزشک مقصر نسبت به هزینه‌های درمان ثانویه

لازم است موضوع از دو منظر حقوقی و فقهی مورد بررسی قرار گیرد:

۵. بررسی حقوقی

در خصوص پرداخت خسارات علاوه بر دیه در مراجع و محافل حقوقی قضایی، دو دیدگاه متفاوت به شرح ذیل وجود دارد:

۱-۵. دیدگاه نخست: جواز مطالبه خسارات

طبق این دیدگاه، در جرایم علیه تمامیت جسمانی افراد، مصدوم علاوه بر دیه شرعی صدمات وارده و ارش نقص عضو، می‌تواند هزینه درمانی و پزشکی را که برای معالجه خود، صرف کرده است از جانی مطالبه کند.

مؤیدات و مستندات این دیدگاه بدین شرح است:

۱. دیه، طریق جبران خسارت است و جنبه مجازات ندارد؛ قائلین به این دیدگاه، در بحث «ماهیت حقوقی دیه» مبنای خسارت بودن دیه را اخذ کرده‌اند و برای آن وصف کیفری و مجازات، قائل نمی‌باشند و معتقدند که هرگاه ضرر و زیان وارده بر مصدوم، با دیه قابل تدارک نباشد، وی حق دارد سایر خسارت خود را مطالبه کند. یکی از حقوقدانان در این رابطه می‌نویسد: «تدارک خسارت در فقه از طریق دیه است و دیه از نظر هزینه درمان و محروم کردن زیان‌دیده از قدرت کار کردن، مطابقتی با میزان زیان ندارد و تقریباً در همه موارد یکسان است» (۶). قائلین این دیدگاه در رابطه با اثبات ماهیت خسارت بودن دیه و فقدان وصف مجازات در آن می‌گویند دیه برخلاف جزای نقدی به خزانه دولت واریز نمی‌شود، گاهی دیه بر عهده عاقله است در حالی که مجازات، جنبه شخصی باید داشته باشد. دیه قابل تبدیل به حبس، نیست. دیه در مورد فعل صادره از صغار و مجانین که اصولاً مسئولیت کیفری ندارند، نیز اخذ می‌شود و با مرگ مدیون هم ساقط نمی‌شود و

اسلامی مانند مواد ۱۴، ۱۷ و ۴۴۸، اشعار بر مجازات بودن دیه دارد و مطالبه آن در پرونده کیفری، بدون تقدیم دادخواست صورت می‌گیرد. بنابراین، دیه خسارت صرف و محض نیست تا چنانچه با پرداخت آن به مصدوم، موضوع عدم کفایت آن برای جبران خسارت وارده مطرح شود و مصدوم بتواند برای اخذ سایر خسارات تحت عنوان هزینه‌های درمانی، اقدام کند. در نظرات مشورتی متعدد اداره حقوقی قوه قضاییه هم بر ماهیت دوگانه تأکید شده است. نظرات مشورتی شماره‌های ۱۳۸۳/۱/۲۶-۷/۱۶۸، ۱۳۷۲/۱۱/۶-۷/۶۷۴۹ و ۱۳۷۵/۱۲/۲۰-۷/۴۲۳۳ اداره حقوقی قوه قضاییه از این نمونه هستند (۱۰). همچنین نظریه مشورتی شماره ۱۳۷۸/۶/۱۸-۷/۲۲۲۶ هم مؤید موضوع است (۱۱).

۲. کمیسیون مشورتی معاونت آموزش قوه قضاییه در پاسخ به سؤالی در این رابطه، خسارات زائد بر دیه را قابل مطالبه می‌داند در حالی که بیشتر قضات قابل مطالبه نمی‌دانند. برای مزید اطلاع، سؤال و پاسخ مربوطه آورده می‌شود: «سؤال: چنانچه فردی بر اثر بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی باعث ایراد صدمه غیر عمدی شدیدی برای فردی یا افراد دیگر شود و دیه مقرر کفایت مخارج درمان و بیمارستان را نکند آیا مخارج درمان و بیمارستان یا عمل جراحی و خسارات از کارافتادگی از طریق تقدیم دادخواست قابل مطالبه است یا خیر؟

نظر اکثریت: البته دو جنبه دارد یک جنبه آن وجه مجازات آن است و جنبه دیگر آن جبران خسارت است نمی‌توان دادخواست موصوف را پذیرفت. نظر اقلیت: با توجه به قانون مسئولیت مدنی و قاعده لاضرر و رعایت اصل عدالت، می‌توان حکم به محکومیت جبران خسارت در حد متعارف صادر نمود. نظر کمیسیون: از منطوق ماده ۲۹۴ قانون مجازات اسلامی چنین استنباط می‌گردد که ضرر و زیان مصدوم، همان دیه مقدر در قانون مجازات اسلامی در مبحث دیات است و زائد بر آن قابل مطالبه نمی‌باشد اما طبق رأی شماره ۶ مورخ ۱۳۷۵/۴/۵ هیأت عمومی اصاری دیوان عالی کشور جبران

ممکن‌الحصول ناشی از جرم را مطالبه کند. تبصره ۱: زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است. دادگاه می‌تواند علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی، به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن حکم نماید. تبصره ۲: منافع ممکن‌الحصول تنها به مواردی اختصاص دارد که صدق ائتلاف نماید. همچنین مقررات مرتبط به منافع ممکن‌الحصول و نیز پرداخت خسارت معنوی شامل جرائم موجب تعزیرات منصوص شرعی و دیه نمی‌شود».

توضیح آنکه در صدر ماده تمام زیان‌های مادی، منافع ممکن‌الحصول و خسارت معنوی قابل جبران دانسته شده است که بدون شک شامل هزینه‌های درمان مازاد بر دیه می‌شود پس در صورتی که هزینه مضاعفی صرف درمان صدمات و جراحاتی در بیمار مبتلا به کرونا شود که مسبب آن، کادر درمان بوده باشد، مسئولیت آن بر عهده مقصرین است. در تبصره ۲ این ماده فقط منافع ممکن‌الحصول و خسارت معنوی در دیات استثنا شده است بنابراین هزینه‌های متعارف درمانی مازاد بر دیه جزو ضرر و زیان‌های مادی است که استثنا نشده و تحت عموم صدر ماده باقی مانده و قابل مطالبه است.

۲-۵. دیدگاه دوم: عدم جواز مطالبه خسارت

طبق این دیدگاه، در صدمات و ضایعات جسمی وارد بر بدن، منحصرأ دیه شرعی (مقدر یا غیر مقدر)، پرداخت می‌شود و مصدوم غیر از آن را نمی‌تواند مطالبه کند و جانی هم صرفاً مسئولیت پرداخت دیه مربوطه را دارد و هزینه‌های دیگر، قابل مطالبه نمی‌باشد.

دلایل و مستندات این دیدگاه به شرح ذیل است:

۱. دیه، جنبه جبران خسارت صرف نمی‌باشد، بلکه ماهیتی دوگانه دارد و جنبه مجازات و خسارت دارد: قائلین به دیدگاه دوم در موضوع و ماهیت حقوقی دیه، قائل هستند به اینکه دیه، جنبه مجازات هم دارد و خسارت صرف نمی‌باشد و تلفیقی از هر دو جنبه است. در مواد مختلف از قانون مجازات

درمانی بیمار مبتلا به کرونا، دیدگاه‌های متفاوتی از عبارات و فتاوی فقهای معاصر قابل دستیابی است که از نظر می‌گذرد:

۱-۶. دیدگاه‌ها

دیدگاه نخست: عدم ضمان کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های درمان به صورت مطلق. براساس دیدگاه مزبور، مقصر هیچ‌گونه مسئولیتی نسبت به هزینه‌هایی که بیمار جهت درمان خود به کار برده، نداشته و تنها مسئولیت او پرداخت دیه یا ارش است. آیت‌الله خامنه‌ای، (۵-۱۲-۱۳) از قائلین به این دیدگاه می‌باشد.

دیدگاه دوم: ضمان کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های درمان. بین قائلین این دیدگاه نیز اختلاف نظر وجود دارد که به این شرح است.

الف) ضمان کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های مازاد بر سقف دیه: مطابق این دیدگاه، هرگاه دیه یا ارش تعیین شده بیشتر یا مساوی با هزینه‌های درمان باشد، بر مقصر بیش از دیه یا ارش نیست، لیکن اگر هزینه‌های درمان بیش از مقدار دیه یا ارش باشد، مقصر، مکلف به پرداخت هزینه‌های افزون بر دیه یا ارش است و به عبارت دیگر باید مابه‌التفاوت دیه و ارش با هزینه‌های درمان را نیز بپردازد. آیات عظام مکارم شیرازی (۵) و سبحانی (۵) از قائلین به این نظریه‌اند.

ب) ضمان پزشک یا پرستار مقصر نسبت به هزینه‌های درمان در موارد ارش: از میان فقهای معاصر، مرحوم آیت‌الله میرزا جواد تبریزی (۱۴-۵) در برخی از فتاوی خود فرموده‌اند: در موارد حکومت می‌توان هزینه‌های درمان را هم در نظر گرفت.

ج) ضمان کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های درمان در ارش و دیه: براساس دیدگاه مزبور، مقصرین، علاوه بر پرداخت ارش یا دیه، مکلف به پرداخت هزینه‌های درمان نیز می‌باشند. آیت‌الله نوری همدانی (۵) از قائلین به این دیدگاه است.

پس از بیان نظرات موجود درخصوص ضمان جانی نسبت به هزینه‌های درمان، به بررسی اجمالی این نظرات می‌پردازیم.

این‌گونه خسارات بلاشکال است، نظر گروه مطابق با رأی اصراری است» (۸).

۳. آرای اصراری هیأت عمومی شعبه کیفری دیوان عالی کشور: این هیأت در سه فقره رأی اصراری به شماره‌های ۱۳۶۸/۹/۱۴-۵۴، ۱۱۰-۱۱۱/۹/۱۳۶۸ و ۱۳۶۹/۵/۲-۱۶ پرداخت ضرر و زیان مازاد بر دیه را غیر قانونی اعلام کرده است (۸).

۴. نظریه شورای نگهبان مبنی بر غیرمشروع بودن پرداخت خسارات مازاد بر دیه: در ماده ۴۵۶ لایحه قانون مجازات اسلامی جدید ارسالی به شورای نگهبان مقرر شده بود: «هرگاه هزینه‌های متعارف معالجه مجنی‌علیه بیش از دیه باشد، علاوه بر دیه، خسارت مازاد نیز باید از باب قاعده لاضرر توسط مرتکب پرداخت گردد» (۸). ایراد شورای نگهبان بر مصوبه مذکور به این شرح بود: «در ماده ۴۵۶ پرداخت خسارت مازاد بر دیه به وسیله جانی خلاف موازین شرع شناخته شد» (۸). لذا این ماده در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به کلی حذف شده و جایگزینی هم برای آن وجود ندارد و این امر نشان‌دهنده موضع صریح شورای نگهبان مبنی بر غیر مشروع بودن مطالبه خسارات زائد بر دیه است.

با توجه به مطالب فوق، موضع و دیدگاه قانون‌گذار نسبت به مسئولیت کادر درمان مقصر درخصوص پرداخت هزینه‌های درمان بیمار مبتلا به کرونا - اعم از مقدار زائد بر دیه یا کل هزینه‌ها علاوه بر دیه - روشن نیست و همین امر منشأ صدور آرای متضاد فراوانی شده است. در دیدگاه اداره حقوقی قوه قضاییه و دیوان عالی کشور، چرخش محسوسی به سمت پذیرش جواز (و بلکه لزوم) پرداخت هزینه‌های درمانی مشهود است که ماده ۱۴ ق.آ.د.ک مصوب ۱۳۹۲ می‌تواند مستند قانونی آن باشد.

۶. بررسی فقهی

از نظر فقهی نیز موضوع به شرح ذیل محل اختلاف است. درخصوص ضمان کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های

۶-۲. بررسی دیدگاه‌ها

۶-۲-۱. بررسی و نقد دیدگاه عدم مسئولیت کادر درمان مقصر

نسبت به هزینه‌های درمان: قائلین این دیدگاه معتقد به عدم مسئولیت مقصرین نسبت به هزینه‌های درمان در تمامی اقسام جنایت هستند، این نظر بر این اساس استوار است که دیه تعیین شده از سوی شرع و نیز ارش، تمامی هزینه‌های درمان را پوشش می‌دهد و از این رو نیازی به پرداخت مجدد هزینه‌های درمان نیست، بر این پایه در روایات و نصوص شرعی که در مقام تعیین دیه وارد شده و در مقام بیان نیز بوده‌اند، اشاره‌ای به هزینه‌های درمان نشده و نامی از آن برده نشده است.

در ارزیابی این استدلال باید گفت که سکوت روایات وارده در باب دیات، تنها مثبت حکم است و اثبات شیء نفی ماعدا نمی‌کند. به عبارت دیگر نصوص باب دیات، تنها درصد تعیین دیه در قبال جنایتی‌اند که جانی بر جسم مجنی‌علیه وارد ساخته است و به هیچ عنوان نافی مسئولیت جانی نسبت به صدمات و خسارات دیگر از قبیل هزینه‌های درمان و ... نبوده و نیستند، چنانچه روشن است که اگر در اثر اشتباه درمانی علاوه بر جراحات جسمانی، برخی از متعلقات مادی او نیز خسارت ببیند مقصر باید از عهده جبران خسارت وارده بر متعلقات مادی او همچون لباس نیز برآید، هرچند در روایت، متعرض آن نشده باشد.

همچنین این سخن نیز پذیرفته نیست که دیه به نحوی تعیین شده است که تمامی خسارات وارده بر بیمار را پوشش می‌دهد؛ دلیل نادرستی این سخن آن است که در زمان‌های پیشین (زمان رسول اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) درمان و معالجات در حد بسیار ابتدایی و با وسایلی مختصر به عمل می‌آمد به گونه‌ای که هرگز نمی‌توان تصور نمود که هزینه درمانی، رقمی قابل توجه در قیاس با دیه باشد و لذا دیه در آن زمان نه تنها برای هزینه‌های درمان کفایت می‌کرد، بلکه جبران درد و رنج بیمار، آسیب وارده بر او و حتی برخی امور جانبی را نیز می‌کرد، برخلاف وضعیت کنونی که گاه ممکن

است برای درمان برخی جراحات و صدمات، هزینه‌های گزافی پرداخت شود. بلکه از روایت ابی مریم که خواهد آمد، برداشت می‌شود در جراحاتی که دیه کمتری دارند، هزینه‌های درمان جداگانه بر عهده مقصرین، گذارده می‌شود تا دیه‌ای که نصیب بیمار شده است، به طور محسوسی از آن کاهش نیافته و خرج دارو و پزشک نشود.

۶-۲-۲. بررسی دیدگاه مسئولیت پزشک یا پرستار مقصر

نسبت به هزینه‌های درمان: در این قسمت به بررسی ادله‌ای که می‌توان از آن‌ها مشروعیت یا لزوم پرداخت خسارت‌های درمانی را (مطلقاً یا بخش زائد بر دیه را) استنباط کرد، پرداخته می‌شود، تا روشن شود که آیا می‌توان جواز پرداخت هزینه‌های درمان را به دست آورد و اگر پاسخ مثبت است، ادله مزبور مقتضی پرداخت تمامی هزینه‌های درمانی، علاوه بر دیه‌اند یا آنکه تنها جواز یا لزوم پرداخت هزینه‌های زائد بر دیه یا ارش تعیین شده را اثبات می‌کنند و اما دلایلی که قائلین لزوم پرداخت هزینه‌های درمانی اقامه کرده‌اند.

دلیل اول: روایت ابی مریم. در این روایت، تنها جراحت موضعه و بالاتر از آن بر عهده عاقله است و نیز فرمودند در کمتر از جراحت سمحاق اجرت پزشک علاوه بر دیه باید پرداخت شود» (۱۵-۱۶). «قضى امیر المؤمنین (ع) انه لا یحمل علی العاقلة الا الموضحة فصاعداً و قال مادون السمحاق اجر الطیب سوی الدیة».

هرچند برخی از فقیهان سند روایت را ضعیف شمرده‌اند (۱۷)، لیکن بسیاری از ایشان از جمله علامه محمد تقی مجلسی در روضة المتقین (۱۸) در مرآة العقول (۱۹) و ملاذالاکخیر (۲۰) و همچنین بسیاری دیگر از فقیهان سند روایت را معتبر دانسته‌اند (۵-۲۱-۲۲-۲۳).

از عبارت روایت، برداشت‌های متفاوتی در آثار فقها قابل رویت است اما آنچه به نظر نگارنده، صحیح به نظر می‌رسد آن است که در جراحت سمحاق و کمتر از آن، فرد مقصر، علاوه بر دیه

مجنی‌علیه که در اثر جنایت پاره شده است، نشده‌اند. ممکن است گفته شود، دلالت روایت تنها در سمحاق (یا کمتر از آن) است و از این رو، مسئولیت جانی را در بیش از آن ثابت نمی‌کند، همچنین ممکن است گفته شود، موضوع روایت، جنایت خطاست، لذا ضمان جانی نسبت به هزینه‌های درمان در شبه عمد و عمد ثابت نمی‌شود؛ پاسخ هر دو اشکال آن است که وقتی مطابق روایت هزینه درمان در سمحاق و کمتر از آن - که هزینه‌ای ناچیز بوده و بلکه در بسیاری از موارد بهبودی به خودی خود حاصل می‌شود - بر عهده مقصر است، به مفهوم موافقت و به طریق اولی باید، هزینه درمان در بیشتر از سمحاق بر عهده فرد مقصر باشد، چنان‌که وقتی در خطا که هیچ‌گونه عمد یا تقصیری وجود ندارد، جانی علاوه بر دیه متحمل هزینه‌های درمانی است، به طریق اولی باید در شبه عمد و عمد متحمل هزینه‌های درمان باشد. به این ترتیب به نظر می‌رسد، دلالت روایت - فی‌الجمله - بر ضمان کادر درمان مقصر نسبت به هزینه‌های درمانی در خصوص مبتلایان به کرونا یا اجرت پزشک تمام است. لازم به ذکر است که در روایت، اجرا للطیب آمده است، لیکن اطبا در ازمنه سابق همراه طبابت، دارو و درمان را نیز در اختیار مریض قرار می‌دادند، لذا از عبارت «اجرت طبیب» می‌توان هزینه‌های دارویی را نیز به دست آورد.

دلیل دوم: سیره عقلا. سیره عقلای عالم چنان است که اگر شخصی، خسارتی به دیگری وارد سازد، او را ضامن خسارات وارده و مکلف به جبران آن می‌دانند خواه مباشرتاً و به صورت مستقیم موجب خسارت شده باشد خواه بالتسبیب و به صورت غیر مستقیم. (۲۶-۲۷) از این سیره نه‌تنها ردع صریحی از سوی شارع وارد نشده است، بلکه در روایاتی از قبیل معتبره ابی مریم، مورد تأیید فی‌الجمله نیز قرار گرفته است. آیت‌الله سید محمود هاشمی شاهرودی در این خصوص می‌نویسد: «برای اثبات ضامن بودن بزهدار نسبت به هزینه‌های درمان، از آغاز می‌توان به سراغ سیره عقلا و شیوه خردمندان رفت. آنان هیچ تردید و اشکالی در این نمی‌بینند و از این روست که در

باید اجرت پزشک را نیز بپردازد. مرحوم فیض در این خصوص می‌نویسد: «ان دية الجنایة فیها دون الموضحة فی مال الجانی و ان كانت خطأً و ان علیه فی مادون السمحاق سوی الدیه اجر عمل الطیب» (۲۴).

دیه جنایت در کمتر از موضحة، هرچند جنایت خطایی باشد بر عهده جانی است و نیز بر عهده اوست در سمحاق و کمتر از آن اجرت پزشک «علامه مجلسی دوم در عبارت روشن‌تری در شرح روایت می‌فرمایند: «قوله (ع): اجر الطیب؛ آی: يعطی و اجر الطیب ایضاً ... فما توهم بعض الفضلاء ان معنی الحدیث ان اجر الطیب یساوی الدیه و لایحتاج الی دیه اخرى ... غلط و باطل کما لایخفی؛ (۲۰) مقصود از قول امام (ع) در عبارت «اجر الطیب» آن است که دیه و اجرت پزشک هر دو باید پرداخت شود ... تصویری که برخی از بزرگان در معنای حدیث دارند مبنی بر اینکه معنای حدیث آن است که اجرت پزشک همان دیه و جایگزین آن است و احتیاجی به دیه دیگری نیست، تصویری نادرست و ناصحیح است و این امر پوشیده‌ای نیست». فقهای بزرگ دیگری (۲۲-۲۳-۲۵) نیز همین برداشت را از روایت داشته‌اند.

به نظر می‌رسد این برداشت با سیاق روایت سازگار بوده و برداشتی صحیح است. با این حال، بخش دوم روایت که ناظر به بحث ماست، مورد عمل اصحاب و فقهای پیشین قرار نگرفته است (۵-۲۲-۲۳). لیکن عدم عمل اصحاب، مطابق مضمون روایت و نیز عدم فتوا بر اساس مفاد روایت، نه به دلیل اعراض از روایت، بلکه به دلیل عدم ورود به بحث هزینه‌های پزشکی بوده است و اساساً این موضوع تا دهه‌های اخیر، چندان مبتلا به و مورد نیاز نبوده است تا مورد توجه قرار گرفته و بدان پرداخته شود. مضافاً اینکه از عدم تعرض فقها نسبت به مسئله هزینه‌های درمان، نمی‌توان به طور قطع و یقین، مخالفت آنها با این مسئله را احراز کرد؛ کما اینکه در باب دیات، هیچ‌گاه فقها متعرض ضمان جانی نسبت به لباس

حرجی است که علی‌القاعده شارع آن را وضع و جعل نخواهد کرد.

دلیل پنجم: قاعده لاضرر. با استناد به این قاعده می‌توان گفت: ضامن نبودن جانی نسبت به هزینه‌های درمان، حکمی است ضرری بر بزه‌دیده که این حکم ضرری از میان برداشته شده است. همان‌گونه که بر اساس این قاعده حق خیار در موارد عیب و غبن در کالا برای شخص مغبون و خریدار ثابت می‌شود، حق دریافت هزینه‌های درمان نیز برای مجنی‌علیه ثابت است، زیرا عدم ضمان جانی نسبت به هزینه داور و درمان ضرری است و در شرع نیز حکم ضرری وجود ندارد. بر استدلال به این قاعده جهت اثبات مسئولیت جانی به هزینه‌های درمان اشکالاتی وارد شده است (۲۷) که به تمامی آن‌ها - طبق هر یک از مبانی موجود در قاعده لاضرر - می‌توان پاسخ گفت که در این مقام مجال پرداختن به آن نیست.

لازم به ذکر است در این باره که آیا قاعده «لاضرر» تنها نافی حکم است یا مثبت آن نیز می‌باشد، فقیهان از اندیشه واحدی برخوردار نیستند. برخی آن را فقط نافی حکم می‌دانند. (۳۹-۳۴) در مقابل برخی از فقیهان جنبه اثباتی آن را نیز پذیرفته‌اند (۴۲-۴۰).

دلیل ششم: وجوب رد حق دیگری به او. بر اساس این ضابطه که در نزد عقلا پذیرفته شده است، هرگاه شخصی حقی از دیگری را پایمال سازد، مکلف است این حق را به او بازگرداند. در مسئله مورد بحث نیز از آنجا که جانی سلامتی و تندرستی بزه‌دیده را از بین برده و حق سلامتی او را پایمال ساخته است، بر او واجب است که این حق تضییع‌شده را از راه پرداخت دیه و هزینه‌های درمان اضافی، به او بازگرداند (۳۹).

دلیل هفتم: قاعده تسبیب. قاعده مزبور که مستفاد از روایات متعدد (۴۳) صحیح‌السند، می‌باشد، مقرر می‌دارد: هرگاه شخصی به صورت غیر مستقیم سبب خسارت یا ضرری بر دیگری شود، باید از عهده خسارات وارده برآید.

آیین‌های حقوقی امروز می‌یابیم که بزهکار را ضامن همه هزینه‌های درمان می‌دانند. چنین شیوه‌ای را نمی‌توان نو پیدا شمرد، بلکه ریشه‌ها و ویژگی‌های آن از آغاز در ذهن‌ها بوده است؛ بدان سان از اینکه مخالفتی از سوی قانون‌گذار اسلام در این باره نیافته‌ایم، می‌توان دریافت که آن را پذیرفته و امضا کرده است» (۲۷).

دلیل سوم: حکم عقل. عقل بی‌هیچ تردیدی حکم می‌کند که اگر کسی جنایتی بر دیگری وارد ساخت و او را در وضعیتی قرار داد که ناچار برای بازبایی سلامت خویش و بهبود صدمه‌ای که جانی بر او وارد ساخته است، متحمل هزینه‌هایی شد، باید از عهده این خسارت برآید. حتی در این صورت نیز جانی به طور کامل نتوانسته است جبران عمل خویش را بنماید، زیرا تألمات وارده بر مجنی‌علیه و گاه خانواده وی، حتی با پرداخت هزینه‌های درمان نیز جبران نمی‌شود و در بسیاری از جنایات هیچ‌گاه وضعیت عضو مورد جنایت، کاملاً به حالت قبل از جنایت برنمی‌گردد. از این رو پرداخت هزینه‌های درمانی در مبتلایان به کرونا، - خصوصاً اگر مازاد بر دیه باشد - حداقل کاری است که کادر درمان مقصر باید برای اعاده وضع به حالت سابق (پیش از جنایت) به عمل آورد.

دلیل چهارم: قاعده لاجرح. بر اساس قاعده مزبور که مستفاد از برخی آیات همچون «ما جعل علیکم فی الدین من حرج» (۲۸) و آیه «ما یریدالله لیجعل علیکم من حرج» (۲۹) و برخی روایات از جمله: صحیح‌ه محمدبن مسلم قال: سمعت ابا جعفر علیه‌السلام یقول: «الشیخ‌الکبیر و الذی به العطاش لا حرج علیهما ان یفطرا فی شهر رمضان» (۳۰) است، حکمی که موجب عسر و حرج برای ... باشد، از ناحیه شارع جعل نشده است (۳۱-۳۲-۳۳-۲۶).

در موضوع بحث عدم پذیرش، پرداخت هزینه‌های درمانی مجنی‌علیه - خصوصاً در مواردی که هزینه درمان بیش از دیه یا ارزش تعیین شده باشد - و رها کردن او به حال خود، در وضعیتی که از آلام و مشقات جنایت رنج می‌کشد، حکمی

تردید باقی نمی‌ماند که مقصرین علاوه بر پرداخت دیه، نسبت به هزینه‌های درمانی مازاد بر دیه نیز مسئولیت دارند. متذکر می‌شود، وجه مشترک دیدگاه‌های دوم و سوم، پذیرش ضمان مقصر نسبت به هزینه‌هایی است که بیشتر از دیه مقدر یا ارش می‌باشد و به عبارتی ضمان نسبت به مابه‌التفاوت دیه یا ارش با هزینه‌های درمانی، علی‌رغم آنکه از برخی ادله، می‌توان ضمان جانی را هم نسبت به دیه و هم نسبت به کل هزینه‌های درمانی به دست آورد، به این ترتیب دیه و ارش در قبال جنایت وارده و تألم و مشقت بیمار و هزینه‌های درمانی در قبال مخارج صرف شده جهت بهبودی، در نظر گرفته شود. به عبارت دیگر دیه برای صدمه جانی و بدنی مستقیمی که کادر درمان مقصر وارد ساخته، فرض می‌شود و هزینه‌های درمان برای صدمات مالی که به صورت غیر مستقیم وارد شده است. نکته بسیار مهمی که اشاره به آن می‌تواند مفید باشد آن است که علت عدم کفایت دیه و ارش نسبت به هزینه‌های درمان در برخی موارد تا حدود زیادی به شیوه نادرست قیمت‌گذاری احشام ثلاثه بازمی‌گردد، به نظر می‌رسد، در صورتی که بدون ملاحظات و مصلحت‌اندیشی‌های خاص، قیمت واقعی ۱۰۰ شتر یا ۱۰۰۰ گوسفند یا ۲۰۰ گاو، ملاحظه و مبنای قیمت‌گذاری دیه قرار گیرد، نه تنها هزینه‌های درمان - مگر در موارد بسیار نادر - پوشش داده خواهد شد، بلکه همان دیه برای جبران برخی از موارد دیگر نظیر از کارافتادگی و ... نیز می‌تواند کفایت نماید.

۷. نتیجه‌گیری

۱. در صورت احراز تقصیر کادر درمان در اقدامات درمانی برای بیمار مبتلا به کرونا و ورود آسیب‌های جسمانی یا فوت بیمار، دیه عضو یا نفس بر عهده مقصر است.
۲. در باب هزینه‌های درمان، مخارج اقدامات صحیح درمانی بر عهده خود بیمار است، اما هزینه‌های اقدامات نادرست درمانی همچون عمل جراحی زیان‌بار یا غیر ضروری در فرض تقصیر بر عهده مرتکبین است.

در موضوع مورد بحث از آنجا که کادر درمان مقصر سبب شده است تا بیمار مبتلا به کرونا برای بازیابی سلامت خویش هزینه‌هایی را برای درمان خود متحمل شده و اموال خود را صرف پزشک و دارو نماید، سبب اقوی از مباشر بوده و باید، هزینه‌های درمان بیمار را بپردازد. بر اساس روایاتی که در موضوعات ذیل و برخی ابواب دیگر، وارد شده است:

۱. ضمان شخصی که در راه مسلمانان چاهی حفر یا ناودانی نصب می‌کند و سبب صدمه به رهگذران می‌شود (۴۳).
۲. ضمان شخصی که دیگری را به خانه خویش دعوت می‌کند و سگ صاحبخانه به شخص مدعو، صدمه می‌زند (۴۳).
۳. ضمان زنی که شخص اجنبی را به خلوت خود می‌خواند و شخصی اجنبی به دست شوهر به هلاکت می‌رسد (۴۳).
۴. ضمان شخصی که با ترساندن حیوان شخصی، موجب سقوط او از مرکب و آسیب به او می‌شود (۴۳).

قاعده‌ای به دست می‌آید با این مضمون که: هرگاه اراده شخص مباشر (در فرض بحث بیمار مبتلا به کرونا) به دلیل ناآگاهی یا ناچاری و یا ناگزیر بودن، تحت تأثیر چیرگی شخص دیگر باشد، نسبت دادن پیامد و آثار عمل به سبب قوی‌تر، در نزد شارع ضمان متوجه سبب خواهد بود (۲۷). در نوشتار پیش رو نیز مجنی‌علیه به سبب جنایت بزهکار، ناگزیر از درمان خویش و صرف مخارج دارو و درمان است، لذا مسبب این وضعیت که پزشک مقصر باشد باید از عهده مخارج درمان برآید.

لازم به تصریح است که مقصود از هزینه‌های درمان، تمام مبالغی است که بیمار جهت تحصیل بهبودی خود و بازیابی سلامتی‌اش هزینه می‌کند نظیر هزینه بیمارستان، پول دارو، هزینه عمل جراحی و ... است.

نتیجه آنکه در ارزیابی ادله قائلین به پرداخت هزینه‌های درمانی، می‌توان گفت، هرچند ممکن است برخی از ادله پیش گفته دارای اشکالاتی بوده و به تنهایی جهت اثبات مسئولیت پزشک یا پرستار مقصر نسبت به هزینه‌های درمانی، کافی نباشد، لیکن از ملاحظه مجموع ادله و تأمل پیرامون موضوع

۳. در صورتی که به خاطر چنین اشتباهاتی، اقدامات درمانی ثانویه صورت پذیرد، با استناد به قاعده تسبیب، سیره عقلاء، حکم عقل، قاعده لاجرح، وجوب رد حق دیگری به او، قاعده لاضرر و نیز با توجه به فتاوی جمعی از مراجع معظم تقلید، پزشک یا پرستار مقصر نسبت به هزینه‌های درمانی زائد بر دیه که ضروری و به نحو متعارف بوده، مسئول است.

References

1. Ehsanpour SR, the effect of patient's Refusal of Treatment on guilty Physician's liability, Medical Fiqh Journal. 2020. 12. 1. [In Persian]
2. Abbasi M. Medical Liability. Tehran: Hoquqi press. 1389. [In Persian]
3. Shahid Thani Z. Rawdatul_bahiyah Fi Sharh al_lumaa al_demashghiyah. Qom: Dawari. 1410. 6: 91 [In Arabic]
4. Najafi MH. Jawahir al_kalam Fi Sharh Sharaee al_Islam. Bayrut: Darul-Ihya al-turath al-Arabi. 1404. 43: 46 & 425 & 427 [In Arabic]
5. Markaz Tahqiqat feqhi hoqooqi qowwe wadhaeye. Ganjeene esteftaat qazayee. 27, 44, 59, 6217 & 8829 & 4158, 4186 & 6948 & 146, 4533, 809. [In Persian]
6. Hojjati SM. Qanoon Mojazat Islami dar nazm hoquqi konuni. Tehran: Mithaq idalat press. 1384: 542. [In Persian]
7. Zera'at A. Sharh Mabsoot Qanoon Mojazat Islami. Tehran: Javdaneeh press. 1393. 1:28. [In Persian]
8. Moa'venat Amuzesh wa Tahqiqat qowe qazaeye. Majmue neshast haye qazayee. Qom: Markaz Tahqiqat Feqhi Hoqooqi qowe qazaeye. 1381: 44 & 45 & 239. [In Persian]
9. Moa'venat Amuzesh wa Tahqiqat qowe qazaeye. Porseman Feqhi Qazae. Qom: Markaz Tahqiqat Feqhi Hoqooqi qowe qazaeye. 1390. 2:239. [In Persian]
10. Bakhtar SA. Mohashaye Qanoon Mojazat Islami. Tehran: Navaye Edalat Press. 1386: 170 & 171. [In Persian]
11. Moa'venat Amuzesh Qowe qazaeye. Raviye qazayee Iran Dar Ertebat Ba Dadgah haye Omoomi jazayee. Tehran: Jangal Press. 1387. 3: 189. [In Persian]
12. Araki MA. Istifta'at. Qom: Ma'arof press. 1373. 1:232. [In Persian]
13. Fadhil Lankarani M. Jame' al-masael. Qom: Amir al-Elm. N.d. 1:537. [In Arabic]
14. Tabrizi J. Sirat al-Najat. Qom: Bargozideh Press. 1417. 2:560. [In Arabic]
15. Kuleini M. al-Kafi. Tehran: Dar al-kotob al-islamiyah. 1407. 7:365 [In Arabic]
16. Tusi M. Tahzib al-Ahkam. Tehran: Dar al-kotob al-Islamiyah. 1407. 10:170. [In Arabic]
17. Fadhil Lankarani M. Tafsil al-Shariyah fi Sharh Tahrir al-wasilah_al-Diyat. Qom: Markaz Fiqhi Aemah Adhar (a.s) 1418: 300. [In Arabic]
18. Majlesi MT. Radha al-Muttaqin. Qom: Muasese farhangi islami kushanpoor. 1406. 10:417. [In Arabic]
19. Majlesi MB. Miraat al-Oqool. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. 1404. 24: 194 [In Arabic]
20. Majlesi MB. Malaz al-Akhyar. Qom: Entesharat Ketabkhane Ayatullah Maraashi Najafi. 1406. 16:347. [In Arabic]
21. Ardabili A. Majma' al-faeeda wa al-Borhan. Qom: Daftar Entesharat Islami. 1403. 14:291. [In Arabic]
22. Khuyee SA. Mabani Takmilah al-Minhaj. Qom: Muassese Ehya Athar al-Imam al-Khuyee. 1422. 42:548. [In Arabic]
23. Tabrizi MJ. Tanqih Mabani al-Ahkam_ Kitab al-diyat. Qom: dar al-Seddiqa al-Shahidah. 1428: 355. [In Arabic]
24. Feiz Kashani M. al-Wafi. Esfahan: Imam Amir al-Mu'menin Ali (a.s). 1406. 16: 857. [In Arabic]
25. Hakim MS. Masael Muasirah fi fiqh al-qadha. Najaf: dar al-Hilal. 1427:136 [In Arabic]
26. Maraashi MH. Didgahhaye no dar hoqooq keifari. Tehran: Mizan press. 1427. 1: 188 & 193-194. [In Persian]
27. Hashemi Shahroodi SM. Bayestehaye Fiqh Jaza. Tehran: Mizan Press. 1419: 130. [In Persian]
28. Q. 22:78
29. Q. 5:6
30. Hurr Ameli M. Wasael al-shia. Qom: al-Hadi press. Moassese al-Albait a.s. 1409. 10:210. [In Arabic]
31. Mostafawi MK. Mi'a' Qaeeda Feqhiya. Qom: Daftar Entesharat islami. 1421: 296. [In Arabic]
32. Makarem Shiarazi N. al_qawaeed al-Fiqhiya. Qom: Imam Amir al-Mu'minin school. 1411. 1:159. [In Arabic]
33. Bojnoordi SH. Al-qawaeed al-fiqhiya. Qom: al-Hadi Press. 1419. 1:253. [In Arabic]
34. Naeeni MH. Munya al_talib. Tehran: al-Maktaba al_muhammadiya. 1373. 1:152. [In Arabic]

35. Khansari M. Resala fi qaeedah Nafy al-Dharar. Tehran: al-Maktaba al-Muhammadiya. 1373:226. [In Arabic]
36. Khansari SA. Jami' al-Madarek. Qom: Ismaelian. 1405. 5:192. [In Arabic]
37. Hakim SM. Mustamsik al-urwah al-Wuthqa. Qom: Dar al-Tafseer. 1416. 13:77. [In Arabic]
38. Khuyee A. al_qawaeed al-Fighhiya wa al-Ijtihad wa al-Taqleed. Qom: Mussese Sahib al-Amr. 1417. 3:573. [In Arabic]
39. Hashemi Shahroodi SM. Kitab al-Khums. Qom: Muassese daera al-ma'arif fiqh islami. 1425. 1:339.
40. Yazdi MK. Takmila al-urwah al-wuthqa. Qom: Davari. 1414. 1:75. [In Arabic]
41. Sistani SA. Qaeedah la dharar wa la dhirar. Qom: Daftar Ayatullah Sistani. 1414: 295. [In Arabic]
42. Makarim Shirazi N. Anwar al-fiqaha-kitab al-Bay'. Qom: madrasa amir al-Mu'minin. 1425:366. [In Arabic]
43. Hurr Ameli M. Wasael al-shia. Qom: al-Hadi press. Moassese al-Albayt a.s. 1409. 27:324& 29:241 &254 & 29:61. [In Arabic]

MfJ

Medical Fighh Journal

2020; 12(42): e1

Journal Homepage: <http://journals.sbmu.ac.ir/en-mf>

ORIGINAL RESEARCH

Liability for treatment costs of patients who suffer from COVID-19 assuming the medical staff's fault

Mohammad Hadi Moeini^{1*} , Zahra Golzar²

1. student of level four of Qom seminary.

2. PhD student of Tehran University, college of Farabi

ARTICLE INFORMATION

Article history:

Received: 15 November 2020

Accepted: 21 December 2020

Published online: 7 April 2021

Keywords:

medical staff

coronavirus

responsibility

medical expenses

ABSTRACT

Background and Aim: The corona virus pandemic has caused widespread problems in various aspects of human life. One of the most important of these dimensions is mortality from this disease; however, advanced studies have shown that sometimes the patient's death is not directly due to the disease and medical errors such as drug interactions (poly pharmacy), lack of timely attention to the patient, inaccuracy in intubation and ... led to serious injuries to the patient, as a result of which the patient lost his life. The present article seeks to determine the scope of physician or other medical staff liability in medical expenses and blood money after distinguishing their fault.

Materials and Methods: the present descriptive-analytical essay based on library method has collected legal articles and jurisprudential fatwas related to the present subject and in addition to citing different viewpoints in this regard has criticized their reasons. Eventually by referring to some proofs such as causation principle, the conduct of sane minds, command of intellect and Abu-Maryam narration, proves the correct opinion.

Conclusion: The medical staffs are responsible for the blood money and the extra expenses of medical treatments which have been caused due to medical errors in coronavirus cases. The costs of improper treatment measures such as harmful or unnecessary surgery and secondary treatment measures are assumed by the perpetrators if they are at fault.

* Corresponding Author: **Mohammad Hadi Moeini**

Address: Iran, Qom, Astana Square, Qom Seminary

Email: Mohammad66110@yahoo.com

© Copyright (2018) Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

Cite this article as:

Moeini M H, Golzar Z. Liability for treatment costs of patients with COVID-19 assuming the medical staff's fault. *Med Fighh J* 2020; 12(42): e1.